

Drahomíra Vlašínová

Proměny hodnocení Zeyerova odkazu

Julius Zeyer, čelný představitel lumírovského křídla v české literatuře druhé poloviny 19. století, byl českou literární kritikou a poté literární historií sledován se značnou pozorností. Zájem o jeho dílo v odborných kruzích měl proměnlivou intenzitu: procházel obdobími kulminačními i útlumovými. Zejména v druhé polovině našeho století byl pak do jisté míry poznamenán i politickými vlivy.

O Zeyerových dílech v době jejich vzniku psaly nejvýznamnější kritické osobnosti doby: Jan Neruda, Eliška Krásnohorská, Jaroslav Vrchlický, J. S. Machar, F. X. Šalda, Jiří Karásek ze Lvovic, Arne Novák, T. G. Masaryk. Jejich soudy nebyly vždy příznivé, vyčítaly básníkovi zahleděnost do cizích světů a kultur a málo smyslu pro česká témata (E. Krásnohorská), obírání starých štěpů a libovolné transkribování starých lejster (J. Vrchlický), labužnické antikvářství a květnatou prázdnotu (F. X. Šalda), aby byl dokonce označen za jednoho z nejprázdnějších literátů českých a za typ katolického pozéra bez tvůrčí odpovědnosti (J. S. Machar).

Souběžně s odmítavými stanovisky a mnohdy právě jimi podněcován vznikál však na konci minulého století a v prvním desetiletí století našeho zeyerovský kult. Pokračoval pak především na začátku všech desetiletí, spojen s číslicí jedna, která přinášela dvojí Zeyerovo výročí (narození 1841, úmrtí 1901).

Boje o J. Zeyera vzplály nejprudčeji bezprostředně po jeho smrti, jak dosvědčují kontroverzně pojaté nekrology (nejostřejší odsudek z pera Jindřich Vodáka v Besedách Času) a poté v obranných akcích různého druhu. Objevují se zásadní monografické studie F. V. Krejčího (1901), Jana Voborníka (1898, 1907), Miloše Martena (1910, 1916). Začaly vycházet Zeyerovy sebrané spisy nákladem České gra-

fické společnosti Unie. Dosáhly 35 svazků (jako 35., poslední svazek vyšla již zmíněná Voborníkova monografie).

Po Zeyerově smrti na základě jeho odkazu a z finančních prostředků z pozůstatosti vznikl Fond Julia Zeyera při České akademii, který formou literárních soutěží podporoval mladou literaturu a udílel stipendia začínajícím autorům. Mezi oceněnými byli např. Metoděj Jahn, Vojtěch Martínek, Jan Vrba aj. V roce 1913 byl odhalen v Chotkových sadech Zeyerův pomník.

Mnohé tyto akce byly podníceny faktem, že se¹ „*utvořila v české společnosti po básníkově smrti, nebo spíše ještě na konci jeho života, velmi početná obec zanícených obdivovatelů, o níž dokonce padlo slovo, sekta, která potom dovedla rozvinout zeyerovský kult.*“

Na budování tohoto kultu se značnou měrou podílelo i několik platonických spisovatelových přítelkyň a obdivovatelek, např. Marie Kalašová, překladatelka a beletristka, sestra operní pěvkyně Klementiny, autorka antologie nejzávažnějších myšlenek, které vybrala ze Zeyerových spisů², dále Anna Lauermannová-Mikschová, iniciátorka literárního salónu, vydávající pod mužským pseudonymem Felix Téver. A především malířka Zdenka Braunerová, která své zanícení pro Zeyerovu osobnost i dílo přenášela na své intimní přátele – Viléma Mrštíka³, Miloše Martena, autora řady zeyerovských esejů. Působila i na malíře Jana Zrzavého, který po letech ilustroval např. *Dům U tonoucí hvězdy* (1957) a *Olgerda Gejštora* (1959). Patrně pod vlivem Zdenky Braunerové i F. X. Šalda zmírnil své přísné soudy o J. Zeyerovi a své hodnocení přetavil, jak dokládají pozdější stati. Mezi Zeyerovy epigony v poezii a hlavně v próze patřily spisovatelky Růžena Jesenská a Eva Jurčinová.

V už uvedených monografiích F. V. Krejčího, Jana Voborníka a Miloše Martena najdeme zásadní ideové analýzy i syntetizující hodnocení Zeyerova díla: byly nalezeny a pojmenovány tématické inspirační zdroje jeho „obnovených obrazů“, které sloužily zároveň k odhalení metody jeho tvorby. Byly načrtnuty obrysy jeho příslušnosti k novoromantismu, konstatováno jeho tíhnutí ke katolické moderně a předznamenání dekadentního směru. Byly stanoveny charakteristické rysy jeho mystičnosti i mýtičnosti, fantastičnosti i fantastiky v tématice, analyzována typologie ženských postav jakožto promítnutí Zeyerova vztahu k ženám, které prošly jeho životem, byl

---

¹ Kvapil, J. Š.: Půl století Zeyerova kultu a hodnocení, in: *Slovesná věda* 1951, č. 1, s. 13–21.

² Zeyer, J.: *Myšlenky*. Ze spisů básníkových vybrala Marie Kalašová, Praha 1903.

³ Otiskl stať Julius Zeyer a česká kritika v publikaci *Pia desideria*, 1902.

vzpomenut jeho aristokratismus i tíhnutí k prostému lidu, vztah k vlastnímu národu, který miloval a v němž se cítil cizincem.

Všechny tyto rysy Zeyerovy tvorby dále detailněji rozpracovávali další badatelé v četných drobnějších studiích, takže hned v prvním desetiletí po spisovatelově smrti se proud zájmu o jeho dílo rozléval do šíře. V této první vlně Zeyerova kultu byly vysloveny všechny základní poznatky o Zeyerově díle a jeho osobnosti. Během odli-
vu zájmu ve dvacátých a třicátých letech našeho století byly ještě doplňovány pracemi dílčího charakteru, spojenými především s rozbořem tématických okruhů⁴ a které připomínaly, mnohdy s ročním skluzem, Zeyerovo dvojí výročí.

Druhá vlna zájmu o tohoto spisovatele se vzedmula uprostřed druhé světové války, v roce 1941, na který připadla dvě kulatá výročí – sto let od narození a čtyřicet let od smrti. Je až s podivem, že v té době mohlo vyjít tolik knižních a časopiseckých prací o autorovi, na kterého se vztahovaly protižidovské zákazy, neboť J. Zeyer byl po matce židovského původu a např. na gymnáziích nesměl být zastoupen v maturitních otázkách.

Z cenných monografií připomeňme dílo Zeyerovy obdivovatelky a epigonky Evy Jurčinové (vlastním jménem Anna Weberová) Julius Zeyer⁵. Ač má dosti beletrizovanou podobu (např. zachycuje scénu, v níž Zdenka Braunerová vhadzuje do rozbouřených mořských vln jeden ze svých nejlepších obrazů, aby tak dokázala přihlížejícímu J. Zeyerovi, že jeho lásky by si cenila více než své práce), vyslovuje se dosti zajímavě a podstatně jak k Zeyerově osobnosti, tak i k míře citovosti a citlivosti v jeho díle. Už předchozí badatelé jej často označovali za básníka ženy a ženské vášně (v typologii ženských hrdinek J. Zeyer zpodobuje dva vyhraněné typy: ženy-anděla a ženy-démona).

Z pera Václava Renče vyšla třicetistránková knižní studie Julius Zeyer⁶. V ní vyslovil myšlenku, že „dílo Julia Zeyera zdaleka nevydýchalo všečen život, ba naopak, že jsou v něm skryty zásoby nových a dosud neuplatněných funkcí, pro něž životní význam tohoto díla bude ještě vzrůstat, místo aby se umenšoval“. Bohužel však ani v obrysech nepojmenoval ony funkce a básnickým slovem víceméně rozvedl poznatky předchůdců.

S ročním skluzem vyšla v roce 1942 monografie z pera olomouckého literárního historika J. Š. Kvapila Gotický Zeyer⁷. Pro autora se Zeyer stal (můžeme říci) celoži-

⁴ Např. Novák, V.: Julius Zeyer, Praha 1920; Augusta, V. M.: Mystika Julia Zeyera, Praha 1928.

⁵ Podtitul Život českého básníka, Praha 1941.

⁶ Podtitul Poznámky k jubileu, Praha 1941.

⁷ Praha 1942.

votní láskou, a to od dob studií (doktorát získal v r. 1928 prací Starofrancouzské prameny Karolínské epeje a otázky parafráze u Julia Zeyera). V průběhu třicátých let pořídil četné výbory ze Zeyerova díla. J. Š. Kvapil, školením a badatelským zájmem romanista, staví své hodnocení J. Zeyera na jeho obdivu k francouzské gotice (v literatuře a zejména architektuře). Hledá promítnutí tohoto obdivu nejen do tematiky, ale i do stavby díla a především do způsobu myšlení, tj. ve filozofii života vůbec, která prolнула ve vzácné jednotě z autorova života do celého jeho díla.

V duchu obdivu se pak nesla i další Kvapilova zeyerovská činnost vydavatelská (od r. 1941 pro nakladatelství Unie redigoval Vybrané spisy Julia Zeyera. Po prvním svazku, nazvaném Básně a pozastaveném německou cenzurou, bylo vydávání obnoveno r. 1947 a do ukončení v roce 1949 vydáno celkem 12 svazků).

V roce Zeyerova jubilea připravoval svou studii i Julius Fučík. Psal ji v ilegality, zůstala v rukopise a vyšla poprvé až v roce 1946 v souboru Tři studie. J. Fučík se soustředil na vysledování procesu autorova vymaňování se ze zajetí příslušnosti k měšťácké třídě, k hledání cesty, která jej vedla k poznání sociální poroby a odtud k rozjiřenému sociálnímu cítění, které nejzřetelněji vystupuje v novele Samko Pták (Tři legendy o krucifixu, 1895). J. Fučík kořeny spatřoval v pohádkách a pověstech, které chlapeckému J. Zeyerovi vyprávěla česká chůva z lidu.

Fučíkův jednostranný a poněkud zúžený pohled fungoval po několik desetiletí po Únoru jako kultovní zařikadlo a sehrál roli ideologického ochranného štítu (J. Zeyera nepostihl zákaz jako mnohé jiné autory, byl mnoha svými rysy, především duchovním aristokratismem a náboženským smýšlením, novému režimu nemohl vyhovovat).

Přesto od druhé poloviny padesátých let, po šestileté pauze ve vydávání Vybraných spisů jsou Zeyerova díla zařazována do edičních plánů, postupem času se však omezují na ta, jejichž uměleckou hodnotu a životnost prověřil čas: Román o věrném přátelství Amise a Amila (vydává se jako kniha pro mládež), Jan Maria Plojhar, Dům U tonoucí hvězdy, Tři legendy o krucifixu, Radúz a Mahulena (o této hře jsem si dělala statistiku, skoro každý rok některé z našich divadel uvedlo nové nastudování, r. 1971 byla hra zfilmována) a také výbory z Karolínské epeje, většinou určené dětem.

Vznikly rovněž nové zeyerovské studie, vydané knižně nebo časopisecky⁸, a několik studií Jaroslavy Janáčkové přiřazených jako doslovy k novým vydáním⁹.

---

⁸ Např. Honzíková, M.: Julius Zeyer a Vilém Mrštík, dvě možnosti moderní české prózy, Praha 1971.

⁹ Např.: Epické zpěvy, Praha 1988, Československý spisovatel, kde je v ediční poznámce poprvé otištěna péčí A. Sticha necenzurovaná podoba básnické skladby Troje paměti Víta Choráze.

Do roku 1989 vyšla i celá řada Zeyerovy korespondence, několik desítek knih, protože J. Zeyer si hojně dopisoval s různými osobnostmi kulturního světa: s rodinou Kalašových, Zdenkou Braunerovou, Františkem Bílkem, s polskými básníky, Růženu Jesenskou a dalšími. K nejcennějším edicím náleží obsáhlá korespondence s J. V. Sládkem, kterou k vydání připravil J. Š. Kvapil¹⁰.

Souhrnně lze však konstatovat, že v záplavě zeyerovských studií nedocházelo k zásadnějším objevům, spíše k opakování postulátů už řečených, k rozměňování poznatků učiněných na počátku zeyerovského kultu J. Voborníkem a F. V. Krejčím. Tuto únavu z přílivu nové literatury a její šíře se pokusil překonat hlas bohemisty ze zahraničí. Anglický literární historik Robert Pynsent vydal anglicky v roce 1973 v Paříži monografii *Julius Zeyer. The Path to Dekadence*. V ní sleduje Zeyerovo místo v rámci české i evropské dekadence (u nás je považován za předchůdce, Pynsent jej staví do hlavního proudu). Jako snad jediný se pokouší charakterizovat na základě srovnání (např. s Karolínou Světlou) Zeyerův osobitý styl a v souvislosti s ženskými hrdinkami jeho tvorby a jejich předobrazy ze Zeyerova života vyslovuje domněnku o jeho homosexualitě, úzkostlivě zakrývané iluzí o nenaplněné celoživotní lásce k Anně Stoneové, manželce anglického průmyslníka.

Bližíme se k dalšímu kulatému výročí: v roce 2001 uplyne 160 let od narození a sto let od úmrtí tohoto dosud inspirativního a patrně ze současníků nejuctívanějšího spisovatele. Naše devadesátá léta již přispěla několika díly k oživení básníkovy odkazu¹¹. Hru *Radúz a Mahulena* využil pro muzikál autor hudby a textu písni Petr Ulrych (premiéra v Městském divadle Brno 1997).

První soukromý literární památník v naší republice, který r. 1991 otevřeli manželé Šmikmátorovi k počtě Julia Zeyera, zatím o sobě příliš vědět nedává. Libocká vila, patřící kdysi spisovatelově matce Eleonoře Zeyerové, stala se péčí jeho pozdější majitelky Anny Lauermannové-Mikschové (= Felix Téver), rozvedené manželky Jungmannova nepodařeného vnuka, centrem kulturního a společenského života v Praze na přelomu století a rovněž jedním z ohnisek Zeyerova kultu.

Jiný čas – jiné modly. Dobu, kdy ženy s obdivem vzhlížely k vyvoleným básníkům a pak šířily jejich myšlenky, či podle nich dokonce i žily, odvanulo celé jedno století. Zeyerovo dílo jako celek dnes samozřejmě neobstojí. Kdo by dnes četl

---

¹⁰ Praha 1957.

¹¹ Např. studie J. Meda o vztahu J. Zeyer – F. Bílek v publikaci *Spisovatelé ve stínu*, Praha 1995, doslov J. Janáčkové k novému vydání románu *Jan Maria Plojhar*, Praha 1996, komentovaná edice O. Svozila a S. Batůška korespondence mezi J. Zeyerem a K. Dostálem-Lutinovem, Brno 1997.

Kunálový oči nebo Blaho v zahradě kvetoucích broskví? Zůstalo několik titulů, které prověřil čas, hrst myšlenek, obrysy prudkých vášní a útržky z vnitřního světa básníka, který věděl, co je národní čest a hrdost – i kultura duše. To je trvalé, co zůstalo ze Zeyerova kultu.